
מלחמת סנחריב ביהודה: בחינות היסטוריוגרפיות והיסטוריות

Author(s): ח' תדמור

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ספר היובל — ציון, חוברת א', (תרצ"ו-תשמ"ה) נ', pp. 65-80

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70031407>

Accessed: 10/11/2011 17:04

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

מלחמת סנחריב ביהודה*

בחינות היסטוריוגרפיות והיסטוריות

מאת חיים תדמור

א

דומה שכמעט כל היסטוריון העוסק בתקופת המקרא, אם מצד תולדות ישראל ואם מצד תולדות אשור, רואה חובה לעצמו להתמודד עם פרשת מסע סנחריב ליהודה. דיוננו יישוב במישור ההיסטוריוגרפי בעיקר. ואמנם כן, מתוך זווית הראייה של ההיסטוריון בן זמננו בולט ייחודו של אירוע זה, שהוא הדראמאטי אם לא הגורלי בעימות שבין ישראל לבין ממלכת אשור. לראשונה בתולדותיו נשקפת סכנת כליה ממשית לקיומו של העם. בני הדור חשו היטב שנפילתה של ירושלים בידי סנחריב תביא קץ על קיומה של ממלכת יהודה, וגורלם לא יהיה שונה מגורל אחיהם בני ממלכת ישראל, שנכבשה בידי אשור כעשרים שנה לפני כן. ירושלים, כשומרון אחותה הצפונית, עלולה ליהפך בירת פחוזה אשורית, שלתוכה יוגלו, כמנהג אותם הימים, כשדים וארמים, ואילו תושבי המקום יועברו, אם לאשור גופה ואם למחוזותיה המזרחיים של האימפריה.

'התוכנית האשורית' לפיתרון בעיית בני יהודה שמרדו מנוסחת בבהירות בנאום רבשקה, שר המשקים, שליחו של סנחריב: 'עשו אתי ברכה וצאו אלי, ואכלו איש גפנו ואיש תאנתו, ושתו איש מי בורו. עד באי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם, ארץ דגן ותרשוש, ארץ לחם וכרמים, ארץ זית יצהר ודבש, וְחָיו וְלֹא תָמְתוּ' (מלכים ב' יח לא–לב)¹. צדו האחר של המטבע אינו מפורש בנאום: יהודה, כיחידה אתנית מדינית, תחדל להתקיים. לבתיהם הריקים של בני יהודה יועברו גולים זרים ממקומות אחרים, ובני יהודה שיוגלו לאשור, סופם להיבלע בקרב

★ מאמר זה מקורו בדברים שנאמרו בערב הזיכרון לפרופ' ב"צ דינור ו"ל, ומתפרסם כאן בשינויי צורה קלים. תודתי נתונה לפרופ' ב' מזר ולפרופ' י' אפעל על הערותיהם המועילות, ולנעמי תדמור על עזרתה בעריכה.

1 על האידיאולוגיה האשורית המשתקפת בנאום רבשקה ראה: B.S. Childs, *Isaiah and the Assyrian*; *Crisis (Studies in Biblical Theology, Second Series, III)*, Naperville, Ill. 1967, pp. 79 ff. לאחרונה עמד ח' כהן בהרחבה על הקירבה שבלשון ובסגנון בין נאום רבשקה לבין כתובות מלכי אשור: Ch. Cohen, 'Neo-Assyrian Elements in the First Speech of the Biblical *Rab-šāqē*', *Israel Oriental Studies*, IX (1979), pp. 32–47. (המאמר הופיע בשנת 1983). על ידיעת הלשון היהודית בפי רבשקה ראה: ח' תדמור, 'רבשקה', אנציקלופדיה מקראית, ז, ירושלים תשל"ו, טור 324. השווה E. Ullendorff, 'The Knowledge of Languages in the Old Testament', *Bulletin of John Rylands Library*, XLIV (1961–1962), p. 458

בליל האוכלוסין הארמי-האשורי, כדרך שנבלעו בני 'עשרת השבטים', או בני עמים אחרים מן הארצות הרבות שכבשה אשור.

תחושת הסכנה לעצם קיומו של העם עולה הן מדברי המלך הנפחד, הזועק 'באו בנים עד משבר וכח אין ללדה' (שם יט ג), הן מדברי הנביא, שתחילה עמד מנגד, ועתה, בשעת משבר, הוא מאמץ את ידי המלך בנבואת ישועה. דומה שכלו כל הקצים, ורק נס עשוי להציל את ירושלים מכוחו האדיר של מלך אשור. לפיכך, נסיגתו הפתאומית של סנחריב והצלת ירושלים, המצטיירת על דרך ישועת הפלא, אינן אלא סיום טבעי – ובעצם אולי הסיום האפשרי היחיד – לסיפור שבמלכים ב, ומקבילתו בספר ישעיהו.

פרשת מלחמתו של סנחריב ביהודה והצלת ירושלים מתוארים במקרא באריכות יתירה, יותר מכל פרשה אחרת בתולדות העימות שבין ישראל לאשור. מבחינה טיפולוגית נחלקים המקורות שבמלכים ב יח – (= ישעיה לו – לז) לשני סוגים:

(א) קטע מכרוניקה בת זמנה, שמקורה אולי בארכיון של בית המקדש (מלכים ב יח יד – טז), ובו מתואר המס הכבד שהעלה חזקיהו לסנחריב כשנכנע לו – הכסף והזהב שנלקחו מאוצר בית המקדש ומאוצרות בית המלך.

(ב) צרור סיפורי נביאים, הנמצא בתוך מחזור סיפורי ישעיהו, ששולבו בספר מלכים. צרור זה, כפי שכבר עמדו עליו במחקר², הוא פרי מיוזגן של שתי מסורות: הקדומה יותר כוללת את נאום רבשקה, את תגובת חזקיהו ואת דברי העידוד של הנביא, והמאוחרת ממנה במקצת מביאה את איגרתו של סנחריב לחזקיהו, את תפילת המלך ואת תשובת ישעיהו. שתי המסורות נארגו ושולבו, ככל הנראה במאה הז', בימי יאשיהו, לכלל מסכת אחת, המסתיימת בישועת הפלא. עונשו של סנחריב, שעוד נשוב אליו בהמשך, הוא הרובד האחרון, הנוסף, במסכת זו, ונוסף עליה לכל המאוחר בימי גלות בבל.

גם במקורות האשוריים מתואר מסע סנחריב לארץ ישראל – הידוע כ'מסע מלחמתו השלישי' – תיאור מפורט מאוד, המפורט ביותר בכל תיאורי מסעות המלחמה של מלכי אשור למערב שהגיעו לידינו. מכתובותיהם של תגלת פלאסר הג' ושל סרגון שרדו קטעים אחדים בלבד, ואילו כאן – סיפור שלם, מגובש וערוך היטב. בכתובות סנחריב בא תיאור מלחמתו בארץ ישראל, לראשונה במהדורת ה'אנאלים', שנתחברה בראשית שנת 700 לפנה"ס, חודשים אחדים לאחר תום המסע³. המסע לארץ ישראל, כפי שהוא מתואר במהדורה זו, מופיע כמעט בלא שינויי נוסח בכל אחת ממהדורות ה'אנאלים' שלאחר מכן⁴: הצלחותיו של

2 ראה: צ'יילדס (לעיל, הערה 1), עמ' 69–103.

3 על מהדורה זו, הנודעת בשם 'גליל ראסאם', ראה: R. Borger, *Babylonisch-Assyrische Lesestücke*, I (*Analecta Orientalia*, LIV), Roma 1979², p. 64. חילופי הגירסאות הקלים בינה לבין המהדורה השלמה של מסעות סנחריב, הכוללת שמונה מסעות מלחמה (ראה להלן, הערה 4), מובאים אצל בצולד (C. Bezold) באוסף של שראדר: E. Schrader, *Sammlung von assyrischen und babylonischen Texten* (*Keilschriftliche Bibliothek*, II), Berlin 1890, pp. 90–96.

4 הנודעת בכולן היא המהדורה הכוללת שמונה מסעות. אלה שני כתבי יד עיקריים: 'מנסרת-טיילור' (ראה אצל שראדר, בהערה לעיל) ו'מנסרת המכון המזרחי בשיקאגו': D. D. Luckenbill, *The*

המלך בפניניקה ובפלשת, הענשת יהודה המורדת, ולבסוף כניעת חזקיהו ופירוט המס הכבד שנשלח לנינוה. בכל הנוגע לכמות הכסף והזהב שהעלה חזקיהו יש התאמה מפתיעה בין המסופר במקור האשורי לבין אותו קטע־כרוניקה שבמקראות. בשני המקורות מצוינת כמות של שלושים כיכר זהב. באשר לכמות הכסף – במקור האשורי מצוינת כמות של שמונה מאות כיכר כסף ואילו במקור המקראי נזכרים שלוש מאות כיכר בלבד. ואולם, על שלוש מאות כיכר אלו יש להוסיף גם את ציפוי הכסף שהורד מדלתות ההיכל והועבר לאשור. כסף זה נשקל בוודאי רק באשור, וכך מגיע סך כל הכסף שנמסר לידי האשורים לשמונה מאות כיכר. אך בכל הנוגע לתוצאות המערכה אין התאמה בין שני המקורות. הסתירה שבין הסיפור הנבואי, המסתיים במפלתו הפלאית של חיל סנחריב, לבין הסיפור האשורי, המסתיים במפלתו הצבאית של חזקיהו – סתירה זו מעוררת, זה למעלה ממאה שנה, הצעות פיתרון שונות⁵. המפליגה בהצעות אלה היא ההשערה, שעוד דבקים בה חוקרים ידועי שם⁶, שלמעשה ערך סנחריב שני מסעות ליהודה. המסע הראשון נערך בשנת 701, והוא המתואר במקור האשורי ובמלכים ב יח יד–טו. במסע זה הצליח סנחריב לפגוע קשה ביהודה ולשעבד את חזקיהו. המסע השני מתואר בסיפור הנבואי, וזכרו לא שרד כביכול במקורות אשור. במסע משוער זה, שנוהגים לקובעו בין השנים 689–681 לפנה"ס (אותו פרק זמן שאינו מתועד בכתובותיו ההיסטוריות של סנחריב), נסוג סנחריב בבהלה, אם מחמת המגיפה שפקדה אותו, כמרומו אצל הרודוטוס, ואם בלחץ המצרים. אולם, השערה זו בדבר שני מסעות, שהיא הרמוניסטית ביסודה וכל תכליתה לאמת דברי מקרא וליישב כתובים סותרים, אינה עומדת בפני הביקורת ההיסטורית. גם מצד הידוע לנו על קורות אשור ומצרים של אותם ימים, אין אפשרות להניח שבסוף ימיו ערך סנחריב מסע נוסף לארץ ישראל ונחל בו מפלה ניצחת⁷.

למעשה, מבחינה מיתודית, קשה להיסטוריון בן זמננו להגיע לשילוב שקול ומשכנע של

Annals of Sennacherib (Oriental Institute Publications, II), Chicago 1924, pp. 23–47. כתב יד

נוסף של מהדורה זו הוא 'מנסרת מוזיאון ישראל', והוא עתיד להתפרסם על ידי גב' פנינה ישראל.

5 הצעות אלה סוכמו בשעתו בידי הונור: L.L. Honor, *Sennacherib's Invasion of Palestine: A Critical Source Study* (Contributions to Oriental History and Philology, XII), New-York 1926. ספרות נוספת ראה אצל ראולי: H.H. Rowley, 'Hezekiah's Reform and Rebellion', *Bulletin of John Rylands Library*, XLIV (1961–1962), pp. 395–461 (= *Men of God*, London and Edinburgh 1963, pp. 98–132). וכן: י' אפעל, 'סנחריב: מסע סנחריב לארץ־ישראל', *אנציקלופדיה מקראית*, ה, ירושלים תשכ"ח, טורים 1066–1069.

6 כך, למשל, ברייט: J. Bright, *A History of Israel*, London 1972², pp. 296–308. ושם סיכום ההשקפות התומכות בהצעה זו והחולקות עליה. עד כמה שידוע לי, הראשון שהציע את ההצעה בדבר שני מסעות של סנחריב ליהודה היה ג'ורג' רולינסון, אחיו של המפענח והמגלה הנודע הנרי רולינסון, בפירושו להרודוטוס: G. Rawlinson, *The History of Herodotos*, I, New York 1861, pp. 384–385. לאחרונה חזר על הצעה זו גרייסון, ללא הנמקה: A.K. Grayson, 'Assyrian Foreign Policy in Relation to Egypt in the Eighth and Seventh Centuries B.C.', *Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities*, XI, 2 (1981), p. 87.

7 ראה: S. Smith, *Babylonian Historical Texts*, London 1924, pp. 8–9. אפעל (לעיל, הערה 5), טור 1069.

כל הידיעות על מסע סנחריב ששרדו במקורות, שפן שונים מאוד המקורות זה מזה וכל סוג וסוג מחייב גישת מחקר שונה. אין להכליל ולהתייחס באותו אופן לקטע מכרוניקה יבשה המפרט את כמויות המס, לסיפור נבואי תיאוצנטרי שבו הריאליה מעטה ועיקרו ישועת פלא, ולכתובת מלכותית של שליט אימפריה, שמעצם טבעה כפופה היא לקנונים המיוחדים לז'אנר זה. הפיתרונות ההרמוניסטיים, המתעלמים מהסגולות הספרותיות המיוחדות לכל אחד מסוגי המקורות, אין בהם איפוא משום ברכה.

בדברים שלהלן ייעשה ניסיון להאיר את פרשת מסע סנחריב מצד המקורות האשוריים דווקא. מרבית המלומדים המטפלים בפרשה זו עיסוקם בחקר המקרא, והם מתמקדים בחומר המקראי. מכיוון שכך, לא הושם לב שהחומר האשורי חריג מבחינה היסטוריוגרפית לא פחות מן החומר המקראי, ומבחינה היסטורית עצם האירוע יוצא דופן בתולדות האימפריה האשורית.

ב

לא נרחיב את הדיון בשאלה המתעוררת אצל כל מי שבא לעיין בסוגיה זאת, כיצד זה העז חזקיהו למרוד באשור ומה היה הרקע למרידתו. על דרך הקיצור ראוי להזכיר, שבשנת 705 נפל סרגון מלך אשור בשדה הקרב וגופתו נתפסה בידי האויב ולא הובאה לקבורה⁸. (עד כמה שידוע לנו, סרגון היה היחיד מבין מלכי אשור הגדולים שנהרג בשדה הקרב ולא בתככי חצר.) על האימפריה עבר זעזוע קשה. קצו הטרגי של הכובש הגדול, 'מרגיו הארץ מרעיש ממלכות' (ישעיה יד טז), אשר הושלך מקברו 'כפגר מובס' (שם יד יט), נתפרש בעיני בני הדור כאות ומופת שקרוב קצה של האימפריה, ומרידות פשטו בעת ובעונה אחת בפריפריה של ממלכת אשור. בצפון-מערב מרדו תַּבַּל (תובל) וקיליקיה. פרטי המרד אינם ידועים, אך מסתבר שמכאן ואילך אבדה תבל לאשור. ואילו קיליקיה (קוה) עמדה במרידתה כחמש-עשרה שנה, עד שנכבשה בידי שרי צבא ששלח סנחריב. במזרח מרדה בבל שבהנהגת הכשדים. מרוך-בלאדן הכשדי, מלך בית יכין, אויבה של אשור בימי סרגון, לכד שנית את מלכות בבל (בפעם הראשונה הוא שימש מלך בבל בשנים 721–710 לפנה"ס), ואילו בדרום-מערב נרקמה ברית שבראשה ניצב חזקיהו, ושותפים היו לו מלך צור ומלכי פלשת. יש להניח, שהשליטים הנוכחיים של מצרים, פרעוני השושלת הכ"ו, תמכו במרד והבטיחו עזרה צבאית (לא ברור אם היה זה שבקא או בנו שבתקא)⁹.

מדוע איפוא חיכה מלך אשור למעלה מארבע שנים עד שיצא לדכא את המרידה ביהודה ובפלשת? שהרי בסיטואציות מעין אלה נהגו מלכי אשור להגיב במהירות ולא נתנו לאש המרד להתפשט. התשובה על שאלה זאת יש בה כדי לחשוף את המיוחד במדיניותו

8 H. Tadmor, 'Campaigns of Sargon II of Assur', *Journal of Cuneiform Studies*, XII (1958), p. 97; הנ"ל, 'חטאו של סרגון', ארץ ישראל, ה (תשי"ט: ספר מזר), עמ' 158.

9 K.A. Kitchen, 'Late-Egyptian Chronology and the Hebrew Monarchy', *Journal of the Ancient Near Eastern Society* (The Gaster Festschrift), pp. 225–233; idem, 'Egypt, the Levant and Assyria in 701 BC', in: M. Görg (ed.), *Fontes atque pontes* (Festschrift Hellmut Brunner = *Ägypten und Altes Testament*, V), Wiesbaden 1983, pp. 243–253.

האימפריאלית של סנחריב, בשונה מזאת של קודמיו. כסרגון בשעתו, ניצב סנחריב בנו בפני הברירה, האם להטיל את כל כובד משקלה הצבאי של אשור לדיכוי המרידות במערב הרחוק – פניקיה, פלשת ויהודה, או להתרכז באלה שבבבל הקרובה יותר. ממלכת אשור לא יכולה היתה להילחם בעת ובעונה אחת בשתי חזיתות מעין אלה, מה גם שלמלכים המורדים היו בעלי ברית רבי עוצמה: מלך עילם, שתמך בכשדים, ומלך מצרים הנוכי, שתמך בפלשתים ובחזקיהו. בשעתו, כשניצב סרגון בראשית מלכותו בפני אותה בעיה, ניסה לכבוש את בבל ונכשל. הוא הניח לבבל ופנה כבר באותה שנה (720 לפנה"ס) להציל את האימפריה במערב. רק לאחר שתיים-עשרה שנה, כשמצא בעלי ברית בקרב ערי בבל העתיקות, יצא ללחום במרודך-בלאדן הכשדי, כבש את בבל ומלך עליה.

סנחריב, אף ששיטת פעולה עם סרגון אביו בשנות חייו האחרונות, נקט דרך שונה. את שנות מלכותו הראשונות הקדיש למלחמה בבבל, ורק משניצח את מרודך-בלאדן, כבש את בבל העיר והמליך עליה מלך ואסאלי (סנחריב עצמו כידוע סירב לשמש מלך בבל). רק אז נתפנה למלחמות במערב. אך גם כאן נותרה 'הבעיה הבבלית', שלא מצאה לה פיתרון. הוא חזר ונלחם פעמים אחדות במרודך-בלאדן והמליך את בנו על בבל, אך שוב מרדו הבבלים, הסגירו את הבן לעילמים ואלה רצחו אותו¹⁰. סנחריב שב ודיכא מרידות נוספות בבבל עד שלבסוף (689 לפנה"ס), בצעד יוצא דופן וחריג ביותר, הרס את בבל העיר, שהיתה מקודשת גם לאשורים, והעלה עליה את מי הפרת – מעשה ברברי שמעטים כמוהו בקורות מסופוטאמיה.

דבר נוסף שבו שינה סנחריב מדרכו של אביו: מראשית מלכותו החל סנחריב לבנות לעצמו עיר בירה חדשה, היא נינוה, ונטש את עיר הבירה שבנה סרגון. עיר זאת, דור-שרוכין ('מצודת-סרגון'), הושלמה רק שנים אחדות לפני מות סרגון ונחנכה בשנת 707. בשנת 705/4, שלוש שנים לאחר מכן, כבר פתח סנחריב בבניין נינוה. בלשון המטבע הספרותי-האידיאולוגי, מלך אשור בתפקיד 'האדריכל העליון' גובר כאן על מלך אשור בתפקיד 'גיבור המלחמה העליון'. המשותף לשתי קונבנציות ספרותיות-אידיאולוגיות אלה, שגם הניצחון הגדול וגם מעשה הבנייה החשוב מיוחסים שניהם לראשית מלכותו של המלך, על פי רוב לשנת מלכותו הראשונה¹¹. גדול היה כוחה של קונבנציה זאת, ואפילו כאשר סתרה היא את המציאות והמלך לא עשה את המעשה הסימבולי המצופה, רשמו הסופרים את המעשה כאילו אכן אירע בראשית מלכותו. וכך, בטרנספורמאציה רבת עניין, נעקרו אירועים ממקומם ונדדו לתחילת מלכותו של המלך, כנדרש בקנון האידיאולוגי-הספרותי. כמקובל בקנון זה מוצג סנחריב כבר בכתובת המלכותית הראשונה שלו בשני התפקידים גם יחד. כ'גיבור המלחמה העליון' הוא מנחיל בראשית מלכותו מפלה ניצחת למרודך-בלאדן

10 ראה: S. Parpola, 'A Letter from Šamaš-šumu-ukin to Esarhaddon', *Iraq*, XXIV (1972), p. 32; J. A. Brinkman, 'Sennacherib's Babylonian Problem', *Journal of Cuneiform Studies*, XXV (1973), p. 72

11 ראה: H. Tadmor, 'History and Ideology in the Assyrian Royal Inscriptions', in: F.M. Fales (ed.), *Assyrian Royal Inscriptions: New Horizons (Orientalis Antiqui Collectio, XVII)*, Roma 1981, pp. 13–25

וכובש את בבל, וכ'אדריכל העליון' הוא בונה את בירתו נינוה. מעשי הבנייה החדשניים של סנחריב מרשימים מאוד. הוא מייבש נהר העובר בלב נינוה, מגדיל את שטח העיר פי כמה וכמה, בונה בה ארמונות מפוארים וגן חיות, מושיב בה גולים (כפי שעשו קודמיו כשבנו ערי בירה חדשות) ומעביר לעיר מים באמצעות אקוודוקט¹². והנה, בכל אותה עת עמד הקצה הדרום-מערבי של האימפריה במרידתו. מכל מה שתיארנו עד עתה מסתבר, שמעצם טבעה של מדיניותו החדשה עשוי היה סנחריב להתפשר בתחום האימפריאלי שבמערב ממלכתו, וזאת כדי להתפנות כל כולו למה שהעסיקו מבית. ואמנם, המסע לארץ ישראל בשנת 701 הוא המסע היחיד למערב שערך סנחריב. מסעות המלחמה לדיכוי המרד בקיליקיה יצאו לפועל מאוחר יותר וסנחריב לא עמד בראשם, אלא שלח לשם את שרי צבאו. אם כן, נראה שסנחריב היה מודע לכך, שעליו לכבות את אש המרד שפשטה בפניקיה, בבלשת וביהודה, אך משנתקל בהתנגדות עזה מן הצפוי, ומשהתברר לו כי לא יעלה בידו לסיים את המלחמה בניצחון שלם – נרתע והתפשר. ואולם, מעצם מהותה אין הפשרה עולה בקנה אחד עם הקנונים של האידיאולוגיה המלכותית. קנונים אלה אינם מכירים אלא ניצחונות בלבד, ומלך אשור אינו יכול להיות אלא 'גיבור המלחמה העליון'. וכך אנו עדים לסתירה בין מציאות לבין אידיאולוגיה במסע מלחמתו הראשון של סנחריב למערב. הדרך שנוקטים כותבי הקורות של סנחריב כדי ליישב סתירה זאת, יש בה, דומני, עניין גם לבן-דורנו, אפילו הוא איננו אשורולוג.

נפנה איפוא עתה לצד ההיסטוריוגרפי – לתיאור מסע סנחריב בכתובותיו המלכותיות. אך בטרם נדון בדבר במפורט, יש להקדים כמה דברים על טיבו של ז'אנר זה, שהוא, כידוע, ביטוי רשמי של האידיאולוגיה המלכותית ושל הצרכים האימפריאליים, והוא מעיד אף על תפיסת העולם של כותביו¹³. 'האירועים ההיסטוריים' מובעים בו באמצעות נוסחאות ודגמים אידיאולוגיים-ספרותיים קבועים. רק אם יפענח ההיסטוריון את הקוד הלשוני, את טיבם ואת שימושם של דגמים אלה ואת תפקידם האידיאית-התעמולתי – רק אז יוכל לגשת לשחזור האירועים כסדרם ההיסטורי-הכרונולוגי, עד כמה שניתן הדבר. אוזנו של ההיסטוריון חייבת להיות כרויה לכל שינוי סימאנטי, לכל תג ולכל פסיקו של תג בלשון הנשמעת, לכאורה, מליצית ושדופה, וזאת – כדי להבין כראוי את המסר הטמון בטקסט¹⁴. אך הבנה מושלמת אינה מובטחת כל עיקר. יש להפשיל מסך אחר מסך, להסיר קליפה אחר קליפה, כדי להגיע למה שאולי היה 'גרעין האירוע'. בניסיון זה לשחזר את 'המציאות ההיסטורית' לא פחות חשוב להבין את תפיסת ה'מציאות' ואת הדרך הלשונית המשמשת להבעתה – אותם המסכים והקליפות.

12 לקנביל (לעיל, הערה 4), עמ' 94–116, Th. Jacobsen and S. Lloyd, *Sennacherib's Aqueduct at Jerwan*, (Oriental Institute Publications, XXIV), Chicago 1935, pp. 5–49

13 M. Liverani, 'The Ideology of the Assyrian Empire', in: M.T. Larsen (ed.), *Power and Propaganda (Mesopotamia, 7)*, Copenhagen 1979, pp. 297–317 (לעיל, הערה 11), עמ' 13–20.

14 H.D. Lasswell – N. Leites et al., *Language of Politics: Studies in Quantitative Semantics*, Cambridge Mass. 1949, esp. pp. 29–39, 234–297

אנו רואים במלך אשור את מחבר ה'כתובות' המדברות בשמו, 'מחבר' במובן הגבוה של המושג. הלכה למעשה היו סופרי המלך – הנושאים תואר *ummānu*, ובחלקם אף ידועים בשמם – מחבריהם של הכתובות הרשמיות ו'יוצרי דעת הקהל' של האימפריה¹⁵. ואולם, אין ספק שקלעו הסופרים לרצון אדוניהם ולאופן שבו רצה מלך אשור להציג את דמותו לדורו שלו ולדורות הבאים.

במאה הח' לפנה"ס, בתקופת עוצמתה הגדולה של ממלכת אשור ובעיקר בימי סרגון, נקבעו אותם קנונים שהזכרנו, שבאמצעותם רשאי הסופר לתאר את קורות מלכו. בקנונים אלה כל אירוע ואירוע ארוג במסכת אידיאולוגית-ספרותית קבועה, ובה לעולם גיבור אחד: מלך אשור, שדמותו מתוארת באמצעים אפיים-הירואיים, אם לא מיתיים מובהקים. בכל מלחמה קיים גם האנטי-גיבור, הוא האויב המורד, יריבו של מלך אשור. דמותו של האויב מוצגת אף היא באמצעות דפוסים סכימאטיים¹⁶, ואלה קבועים עוד יותר מן הדפוסים שעניינם המלך הגיבור: האויב הוא פושע וחוטא, אינו ירא את אדוניו מלך אשור ואינו מכבדו כראוי: הוא שחצן, ובחוצפתו בוטח הוא בכוחו, בכוח בעלי בריתו או בתנאי הטבע המיוחדים. כך, למשל, אויב היושב על אי בוטח במי הים, היושב בהרים בוטח בצוקים נישאים שאין לעוברם, וכיוצא באלה. במרקם אידיאולוגי-צורני זה מפלת האויב – שיאו המתחייב וקצו הטבעי של כל תיאור מלחמה – איננה אלא הפיתרון האפשרי היחיד של העלילה.

יתירה מזאת: כל מלחמה, מעצם טבעה, מלחמת קודש היא. מלך אשור, הכוהן הגדול ושלוחו של האל אשור, יוצא בראש חייליו לכבוש, להנחיל מפלה ולהרחיב את גבולות ארץ אשור¹⁷. זהו מימוש ייעודו כמלך. האלים מצווים על המלך לצאת לקרב, נותנים בידו נשק בעל סגולות אלוהיות – חרבו של האל וקשתו של האל. וכשנבצר מן המלך להשלים את המלחמה כנדרש ולהדביר את האויב – משלימים זאת האלים מרחוק, על דרך הפלא והנס. אך אם גם בעזרת האלים לא יצליח המלך להגיע אל הניצחון המתחייב מעצם המסכת האידיאולוגית הקבועה – תתעורר בעיה, ואלהיה עוד נשוב בהמשך עיוננו.

ג

נחזור איפוא לעיקר עיוננו, ותחילה ניתן את דעתנו למבנה הטקסט המתאר את מסע סנחריב למערב. בחלוקה סכימאטית מתחלק סיפור המסע לשני חלקים: האחד – כניעת האויב בלי קרב, והשני – כניעת האויב במלחמה. כל חלק בנוי יחידות משנה, שכל אחת מהן היא בבחינת 'סיפור שלם', אף הוא בעל מבנה סכימאטי. בסך הכל בסיפור שש יחידות, מהן חמש עומדות ברשות עצמן, והשישית – הספח החותם את הסיפור.

15 ראה במאמרי (לעיל, הערה 11), עמ' 30–32.

16 M. Fales, 'The Enemy in Assyrian Royal Inscriptions: "The Moral Judgement"', השווה: in: H.J. Nissen – J. Renger (eds.), *Mesopotamien und seine Nachbarn* (XXV. Rencontre Assyriologique Internationale, 1978), Berlin 1982, pp. 425–435

17 B. Albrektson, *History and the Gods*, Lund 1967, pp. 53 ff.; M. Weippert, השווה: ' "Heilige Krieg" in Israel und Assyrien', *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft*, LXXXVIII (1972), pp. 460–493; H.W.F. Saggs, *The Encounter with the Divine in Mesopotamia and Israel*, London 1978, pp. 84–85. וכן: ליווראני (לעיל, הערה 13), עמ' 301.

היחידה הראשונה: פרשת לולי מלך צידון.

במסעי השלישי עליתי על ארץ חת, לולי מלך צידון, אשר מורא הוד מלכותי המם אותו, ברח הרחק מעבר לים (נ"א: ברח מתוך העיר צור לארץ יִדְנָן [=קפרוס] אשר בלב ים) ונעלם לבלתי שוב (=נפטר). את צידון רבה, צידון זעירה, בית־זית, צרפת, מחלב, אוסן, אכזיב, עכו, עריו הבצורות, ערי חומה, מקום הספקה (=מרעה ומשקה) לצבאותיו – עזוזו נשקו של אשור אדוני המם אותן והן כרעו לרגלי. הושבתי על כסא מלכותו את אתבעל (*Tuba'lu*) (למשול) עליהם והטלתי עליו מס קבע מנחת רבונותי, דבר שנה בשנה, לא ישבות ('מנסרת שיקאגו' [לעיל, הערה 4], טור ב', שורות 49–37).

ארבעה מרכיבים מופיעים כאן: (א) גורל מלך האויב. במקרה זה האויב לא נתפס, הוא הוכה על ידי 'זוהר המטיל אימה' (*pulhu / melammū*) של סנחריב (דפוס קבוע בכתביה האשורית המלכותית¹⁸), נמלט למרחקים – 'ללב הים' – ומצא שם את מותו; (ב) עיר בירתו וערי ממלכתו של המלך האויב נלכדות. במקרה זה הן נכנעות בלא קרב; (ג) המלך המובס מוחלף בוואסאל נאמן; (ד) מסי קבע מוטלים מחדש. ארבעה מרכיבים אלה הם יסודות קבועים, שכמעט אי אפשר בלעדיהם בתיאור מלחמה באויב המורד. היחידה השנייה בסיפור המסע (שם, טור ב', שורות 50–60), היא ניגודה של הראשונה, והיא קצרה ביחס: שמונה מלכי ארץ המערב נכנעים מרצון ומשלמים מס. כיוון שלא היתה כל התנגדות והמלכים לא נלחמו ולא נמלטו – אין מקום להרחיב בסיפור. היחידה השלישית – סיפור הענשת צדקא מלך אשקלון, שלא נכנע:

ואשר לצדקא (*Šidqa*) מלך אשקלון, אשר לא נכנע לעולי – הגליתי והבאתי לאשור את אלוהי בית אביו ואותו עצמו, את אשתו, את בניו ובנותיו, את אחיו – (כל) משפחת בית המלוכה. הפקדתי על אנשי אשקלון את שר־לָדָר בן רַכְבַּת, מלכם הקודם, והטלתי עליו תשלום מס ומתנות רבונותי, (ו)הוא נושא (עתה) את עולי (שם, טור ב', שורות 60–68).

כאן יש שינוי במבנה. המרכיב הראשון אמנם מופיע כנדרש – המלך המורד נלכד ומובל לאשור, וכמו כן מופיעים גם המרכיבים השלישי והרביעי – המורד מוחלף בוואסאל נאמן.

18 E. Cassin, *La splendeur divine*: עמדה בהרחבה הגב' קסן: *Introduction à l'étude de la mentalité mésopotamienne*, Paris 1968, pp. 65–82. האויב בפני זוהר של האל אשור (או של המלך) ראה לאחרונה: N.K. Weeks, 'Causality in the Assyrian Royal Inscriptions', *Orientalia Lovaniensia Periodica*, XIV (1983), pp. 115–127. [כשמאמרנו הושלם ונמסר לדפוס הגיעה לידי עבודתו של ליווראני על הדפוסים הספרותיים בעלי המטען האידיאולוגי-פוליטי באנאלים של אשורנצרפל II: M. Liverani, 'Studies in the Annals of Ashurnarirpal II: 1, Morphological Analysis', *Vicino Oriente*, V (1983), pp. 13–73. לעניינינו ראויים לתשומת לב הדפוסים המתארים אויב שנמלט בפני אותו 'זוהר מטיל אימה' של האל או של המלך, שם, עמ' 29–31.]

ואולם המרכיב השני, הענשת ארצו של המורד, הועתק ממקומו. הוא הפך ליחידה נפרדת ומשמש מעין גשר מעבר לקטע הבא – כניעת האויב במלחמה.

קטע זה, חלקה השני של פרשת אשקלון, נפתח בפסוקית-המעבר 'בהמשך מסעי', שלכאורה נושאת משמעות כרונולוגית, אך לאמיתו של דבר אינה אלא פתיחה שבלונית, המשמשת כקישור ספרותי בלבד: 'בהמשך מסעי צרתי על בית-דגון (*Bit Daganna*), יפו (*Iappu*), בני ברק (*Banaibarqa*), אזור (*Azuru*), ערי צדקא, שלא מיהר לכרוע לרגלי, כבשתי (אותן) ונשאתי את שללן' (שם, טור ב', שורות 68–72).

היחידה הרביעית מוקדשת לפרשת עקרון. יחידה זו מורכבת מסיפור ומסיפור משנה – הוא 'האינטרמצו המצרי'. לפי סדר גיאוגרפי וכרונולוגי, ראוי היה שיסופר על עקרון לפני שיסופר על אשקלון. אלא שמסיבות שמקורן במבנה העלילה, ההולכת מן הקל אל הכבד, הציב המספר את פרשת עקרון במקום שהציב. וכך איפוא משמש סיפור עקרון המורדת בהנהגת שריה, כשמלכה החוקי שבוי בירושלים, כחוליה מקשרת בין המערכה בפלשת לבין פרשת יהודה המורדת.

פקידה ושריה (ו)אנשיה של עקרון (*Amqarruna*), שנתנו כבלי ברזלי על פדי (*Padi*) מלכם שהיה ואסאל נאמן (= 'בעל שבועה ואלה') לאשור, ומסרוהו באיבה לחזקיהו איש יהודה (*Hazaqiyau Yaudaya*), נבחרו ממעשה הבגידה הנפשעת שעשו. הם חברו יחד¹⁹ עם מלכי מצרים וקשתי מלך כוש, מרכבותיו וסוסיו, חיל לא יימנה מרוב, (ואלה) היו לבני בריתם (שם, טור ב', שורות 73–81).

המערכה בין חיל מלך כוש לבין חיל סנחריב, המתחוללת ליד העיר אלתקה בשפלה, מתוארת בקיצור נמרץ:

במישור אלתקה (*Altaqū*) ערכו מערכה נגדי וחידדו נשקם. בעזרת אשור אדוני נלחמתי עמם והנחלתי להם מפלה. בעצם הקרב תפסו ידי חיים את רוכבי המרכבות ואת הנסיכים המצריים יחד עם רוכבי המרכבות של מלך כוש. על אלתקה ותמנה צרתי, כבשתי (אותן) ונשאתי את שללן (שם, טור ב', שורה 82 – טור ג', שורה 87).

הרושם המתקבל מן התיאור – ומבחינה היסטורית נראה כי תיאור זה אינו סביר²⁰ – שלא נסיגת המצרים והנובים היתה הישגו העיקרי של סנחריב בקרב מכריע זה, אלא דווקא כיבושן של שתי ערי המבצר שבשליטתה של עקרון. דומה כאילו דבק המספר בעיקר, פרשת

19 באכדית *ikterunimma*. וראה עתה את דיונו של ליווראני בתפוצתו הסימאנטית של מונח זה: M. Liverani, 'Kitru, Katāru', *Mesopotamia*, XVII (1982), pp. 43–66

20 ובמישור ההיסטורי, סיפור מלחמת אלתקה מעורר תמיהה. לו היה זה אמנם ניצחון מרהיב עין וחד משמעי, יש להניח שסנחריב היה רודף אחר המצרים הנסוגים, ואולי אף מגיע עד לגבולה של מצרים, או לכל הפחות עד עזה ורפיח – גבול אשור בימי סרגון אביו. מתוך שפנה סנחריב לאחר הקרב נגד עקרון ולאחר מכן נגד יהודה, ניתן ללמוד שמלחמת אלתקה לא היתה בבחינת ניצחון מרשים. אפשר מאוד, שסנחריב נוכח לדעת שמלך מצרים הנובי לא יוותר על נקלה על ההגמוניה המצרית בדרומה של פלשת ולא יניח לאשורים להתקדם עד גבולה של מצרים.

עקרון, כשהוא משתדל שלא לסטות מקו העלילה בעלת המבנה הסכימאטי. וכך, כאשר תם 'האינטרמצו המצרי' מתחדש קו הסיפור העיקרי:

אל עקרון קרבתי, והרגתי את הפקידים ואת השרים שמרדו ומסביב לעיר על עמודים תליתי את פגריהם. את בני העיר (שמרדו באשור) נתתי לבז. שאריתם שלא מרדו (= 'פשעו') ושלא נמצא בהם חטא המרד – פקדתי לשחררם. את פדי מלכם הוצאתי מתוך ירושלים (*Ursalimmu*) והושבתי אותו על כסא מלכות עליהם. מנחת רבונותי הטלתי עליו (שם, טור ג', שורות 7–17).

שלושה מבין ארבעת המרכיבים שמצאנו ביחידות הקודמות מצויים גם ביחידה הרביעית: המורדים נענשים, עיר בירתם נכבשת, השלטון ניתן בידי ואסאל נאמן – במקרה זה אותו מלך עצמו המושב על כנו, ומסי קבע מוטלים מחדש כיאות. אירועי המסע אינם מתוארים בסדרם הכרונולוגי העקיב. אמנם כניעתה של צור אירעה בראשיתו של המסע, אך כניעת אשקלון לא יכולה היתה להתרחש לפני שנכבשו יפו, בית-דגון ואזור – ערי המובלעת האשקלונית שמצפון לעקרון. האם הגיע חיל סנחריב לאשקלון? הדבר לא נאמר במפורש, ושם, כפי שסביר יותר להניח, בהיכבש אותה מובלעת גברה ידם של המתונים והם שמסרו את המלך המורד לאשורים, וכך הצילו את עירם. כמו כן, לא ברור כל עיקר האם אירע הדבר לפני כניעתה של עקרון או לאחריה. גם הוצאת פדי מכלאו בירושלים והושבתו על כנו בעקרון לא אירעו, אל-נכון, לפני שנכנע חזקיהו. אם כן, הקדים כאן הסופר את המאוחר למוקדם לשם שלמות הסיפור, ועיצב את המציאות מחדש באמצעות דפוסים ספרותיים כדי שיישמר מבנה העלילה הנוסחאי על כל מרכיביו.

היחידה החמישית בטקסט האשורי היא פרשת הענשתו של חזקיהו מלך יהודה. מצפים היינו שגם סיפור זה יכלול את המרכיבים המקובלים: הענשת המלך, החלפתו בוואסאל נאמן וכיוצא באלה הדברים. במקום זאת מוצאים אנו תיאור שונה:

ואשר לחזקיהו איש יהודה (נ"א: שלא נכנע לעולי) – על ארבעים ושש עריו הבצורות, ערי חומה, ועל הערים הקטנות לאין מספר סביבותיהן – שמתי מצור ולכדתי (אותן), בעזרת סוללות כבושות (מעפר), בכרים מוגשים (לחומה), בהסתערות חיל רגלים, בחתירה (מתחת לחומה), בפרצים (בחומה) ובגרזיני פריצה (פירוש אחר: בסולמות). הוצאתי לי משם כשלל מאתיים אלף ומאה וחמישים נפש, קטן וגדול, איש ואשה, סוסים, פרדים, חמורים, גמלים, בקר וצאן עד אין מספר. ואילו אותו (= את חזקיהו) כלאתי בירושלים עיר מלכותו כציפור בכלוב. חסמתי אותו במשלטים ואת היציאה משער עירו מנעתי ממנו ('הפכתי לו לטאבו') (שם, טור ג', שורות 18–30).

ניכר בתיאור זה שאתגר חמור ניצב בפני סופר המלך האשורי. לשימושו עמדו, כאמור, דפוסים קבועים לתיאור כניעת מלך שמרד, ולפיהם רק אותו מורד שהצליח להימלט לארץ רחוקה ויד מלך אשור קצרה מהשיגו אינו נענש כיאות²¹. במקרה כזה מובעת הבריחה

במטבעות לשון קבועים פחות או יותר: המלך בורח לבדו, על פי רוב כלילה, ובכך הוא מציל את נפשו; יש שהוא בורח להרים רחוקים, ויש שהוא נמלט למדבר או אל מעבר לים, למקום בלתי ידוע, ובדרך כלל מתאר הסופר את האויב שנמלט בנימת לעג וגיוח. גורל עיר בירתו של האויב שנמלט מובע גם הוא בדפוסים קבועים: בדרך כלל נכבשת העיר, אם לאחר מצור ואם בסערה; יש שהיא נהרסת עד היסוד ועיר אחרת נבנית על מקומה, ויש שהיא הופכת עיר אשורית. והנה, דפוסים אלה לא תאמו את אשר אירע בבוא חיל אשור להכניע את חזקיהו המורד ואת ירושלים עירו. המלך המורד לא נתפס ולא הוחלף, ועיר בירתו לא נכבשה. כיצד איפוא יתאר הסופר המלכותי אירוע שלא אירע?

הפיתרון נמצא באמצעות דימוי ספרותי, אף הוא מבוטא בדפוס נוסחאי: חזקיהו נענש בכך שנאסר בעירו כאותה ציפור הכלואה בכלוב. גם אם ינסה לחמוק מן העיר ולהימלט לא יעלה הדבר בידי: עצם היציאה משער העיר הפכה מעתה טאבו (*ikkibu*), שכל העובר עליו נענש בידי האלים. דימוי ספרותי זה, שבזכות הופעתו בפרשת מרד חזקיהו היה למטבע לשון, לא נטבע בידי סופרי סנחריב. לראשונה מופיע הביטוי באנאלים על תגלת-פלאסר הג', בסיפור המצור שהטיל על רצין (*Rahianu*) מלך ארם בדמשק, בשנת 733 לפנה"ס:

...את שרי חייליו הוקעתי על מוטות עץ בעודם חיים והצגתי (אותם) לראווה (לבני) ארצו. ארבעים וחמישה ימים קבעתי את המחנה שלי סמוך לדמשק ואותו צציפור בכלוב כלאתי; כרתי את גניו ומטעי העצים ללא ספור; אף לא אחד הותרתי.²²

בדורו של תגלת-פלאסר הג', כאשר פרצה האימפריה והגיעה עד לשערי מצרים, לא עלתה על הדעת כלל האפשרות שמלך אשור יסתפק בפחות מניצחון שלם. ואמנם, שנה לאחר מכן (732 לפנה"ס) שב תגלת-פלאסר והטיל את כל עוצמת צבאו האדיר נגד ארם דמשק. המצור נתהדק, העיר נלכדה, רצין נתפס והומת וארם הפכה לפחוה אשורית שבירתה דמשק. אך לא כך היו פני הדברים בדורו של סנחריב. לאמיתו של דבר, אף לא הוטל על ירושלים מצור של ממש, ורק הושם הסגר על העיר, ללא אביזרי המצור הרגילים. הלשון שבה נוקט סנחריב היא: 'חסמתי אותו במשלטים'²³. אותה לשון ממש חוזרת אצל אסרחדון מלך אשור, בתיאור ההסגר שהטיל על צור ומנע ממנה מזון ומים, ובתיאור של ההסגר דומה שהטיל לאחר מכן אשורבנפל. במקרה האחרון מדובר במפורש על ההסגר ולא על מצור לשם פריצה: 'חסמתי אותו (=את מלך צור) במשלטים; מן הים ומן היבשה סגרתי את דרכי הגישה, (וכך) שמתי עליהם מחנק'.²⁴

22 הטקסט מובא על פי מהדורתי לכתובותיו של תגלת פלאסר הג' [בדפוס]. קטע זה סימנו 23 Ann., שורות 9-12.

23 באכדית: HAL.ŠU.MEŠ elišu urakkis. מסתבר שאת הלוגוגרמה HAL.ŠU.MEŠ יש לקרוא *birāte*, וראה: R. Borger, *Bibliotheca Orientalis*, XXXII (1975), p. 71.

24 R. Borger, *Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien* (*Archiv für Orientforschung*, Beiheft 9), Graz 1956, p. 112, l. 14; M. Streck, *Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige* (*Vorderasiatische Bibliothek*, VII/2), Leipzig 1916, p. 16, ll. 52-54.

התיאור המפורט ביותר של טכניקת המצור אצל סנחריב, ואולי אף בכתובות מלכי אשור בכלל, מופיע דווקא בתיאור כיבושן של ארבעים ושש ערי יהודה הבצורות. טכניקה זו מומחשת בעליל (בדרך שהוגדרה: 'סינמטוגרפית')²⁵ על שורת החבליטים הנודעת המתארת את כיבוש העיר לכיש²⁶. מלכיש יצאה המשלחת האשורית (ובה התרתן, רב-סריס ורבשקה) אל חזקיהו. מסתבר שסנחריב לא עלה עם כל חילו הגדול על ירושלים. ועם זאת, ההסגר שהושם על העיר והאימה שנפלה על חזקיהו מלמדים שכוח אשורי לא מבוטל נשלח להפגין נוכחות לפני חומות העיר.

משפחת הסופר את בעיית עונשו של חזקיהו, מסיים הוא בקצרה בשני אלמנטים. האחד – השלמת תיאור העונש שהוטל על ארצו של חזקיהו, והשני – הטלת מסי הקבע, כמצופה אצל אויב שנכנע:

ואת עריו אשר בזזתי, קרעתי מארצו ונתתי למתת (Mitinti) מלך אשדוד, לפדי מלך עקרון ולצלבעל (Šilli-bēli) מלך עזה (וכך) הקטנתי את (תחום) ארצו. על המס הקודם, המשתלם מדי שנה בשנה, הוספתי מנחת מס ומתנות רבונותי והטלתי (אותן) עליו (נ"א: עליהם) (שם, טור ג', שורות 30–36).

אולם במישור הספרותי לא די היה בכך, ומסתבר שגם במישור ההיסטורי, עד כמה שניתן לחזור לתוכו. וכך, כבר לאחר שנאמר כי חזקיהו נכנע, ונענש קשות – עשרות ערי מבצרי נכבשו ונבזזו, למעלה ממאתיים אלף נפש הובלו לגולה, תחומיה של מלכותו קוצצו כשחלקים ממנה נמסרו לוואסאלים נאמנים בפלשת (כאן מרומז מוטיב 'הוואסאל הנאמן' שחסר בסיפור) – חוזר לפתע המספר ופותח: 'חזקיהו הלז מורא הוד מלכותי המם אותו' (שם, טור ג', שורות 37–38)²⁷, ומיד לאחריו מובא פירוט מס שאין כדוגמתו בשום טקסט אחר של סנחריב. מס זה נמסר למלך אשור לא במחנהו, אלא נשלח לנינוה, אחרי שעזב את הארץ. אף נשלח לשם שליח אישי של חזקיהו כדי להופיע ולהשתעבד מחדש. יש כאן איפוא תיאור מס כפול: אחד קצר במסגרת המבנה הסכימאטי (שורות 35–36), ואחד ארוך ומפורט, זהו הספח החרגי:

חזקיהו הלז מורא הוד מלכותי המם אותו, והוא שלח אחרי לנינוה עיר ממשלתי את צבא Urbi (ה'אורב')²⁸ ואת החיל הנבחר שלו, שהביא לירושלים עיר מלכותו כדי

25 E. Unger, 'Kinematographische Erzählungsform in der altorientalischen Relief- und-Rundplastik', *Festschrift Max Freiherrn von Oppenheim (Archiv für Orientforschung, Beiheft 1)*, Berlin 1933, pp. 127–133

26 D. Ussishkin, *The Conquest of 'Aššur* (אשור) של 'ד' אוסישקין: *Lachish by Sennacherib*, Tel-Aviv 1982

27 באכדית *pulhi melammē belūtiya*. לעניין 'הוד' זה המטיל אימה והמכה את האויב (*saḥāpn*) מרחוק, ראה בעבודות שהוזכרו לעיל, בהערה 18. פתיחות דומות בסגנון 'ואשר (למלך פלוני) – פחד תקפו (והוא נמלט/נכנע)', רוחחות למדי בכתובות סנחריב. וראה לקנביל (לעיל, הערה 4), עמ' 37 שורה 23; עמ' 35 שורה 59; עמ' 47 שורה 24; עמ' 50 שורה 21; עמ' 51 שורה 26.

28 Urbi אינם ערבים, כפי שמתרגם לקנביל ואחרים (ראה: I. Eph'al, *Ancient Arabs*, Jerusalem 1982, p. 113), אלא כפי שמסתבר מציין יחידות חיילים לצורך תקיפה, מעין ה'אורב' של יהושע ח'ט ושופטים כ.כ. המונח 'Urbi' אינו מתפרש מן האכדית, וככל הנראה הוא שואל מן הארמית.

לחזקה ו(כדי) שיהיו לו לעזרה²⁹; (נ"א: יחד עם) שלושים כיכר זהב ושמונה מאות כיכר כסף, אבנים טובות, פוך מובחר, אבני-אודם גדולות, מטות-שן, כסאות משען רצופי-שן, עור-פילים, שנהבים, עצי הבנה ואשכרוע, [[בגדי צבעונים, בגדי פשתן, צמר (צבוע) תכלת, צמר (צבוע) ארגמן, כלים (עשויים) נחושת, ברזל, ברונזה ובדיל(?), מרכבות, מגינים, רמחים, (בגדי) שריון, פגיונות-חגור עשויים ברזל, קשתות וחיצים – כלי נשק ללא ספור, יחד עם]] בנותיו, פילגשיו, מנגנים ומנגנות. ואת שליחו שיגר אלי לשם תשלום המס ולשם עריכת (טקס) ההשתעבדות (לי) (שם), טור ג', שורות 37–49 [= 'גליל ראסאם', שורות 55–60]³⁰.

דומני, שלא נטעה הרבה אם נאמר שספח חריג זה הוא פיצוי ספרותי על המציאות שלא תאמה את הדגם הקנוני. הוא נכתב ברטרופקציה, מתוך מודעות לסיומו הבלתי שגרתי של המסע: חזקיהו לא נלכד, ירושלים לא נכבשה ויהודה לא סופחה לאשור.

פיצוי אחר על מציאות זאת – אף הוא פיצוי רטרופקטיבי, אם כי הוא מבוסס באמצעות מדיום נראטיבי חזותי ולא באופן מילולי – בא בתיאור המפורט של כיבוש לכיש על תבליטי הענק בארמון המלך. כבר עמדו על כך החוקרים, שהתבליטים הוצבו במקום המרכזי ביותר, כך שהעומד בשער ראה אותם למרחוק³¹. במה זכה כיבוש לכיש שכה יפואר? זה היה, כמוצא כן, פיצוי מאוחר – שנים אחדות לאחר המסע, שבא לחפות על כך שעיר הבירה של אותו אויב שמרד לא נכבשה. נמצא שתיאור כיבושה של לכיש – מבצרה הגדול של ממלכת יהודה – הוא מעין תחליף לאי-כיבושה של ירושלים.

זאת ועוד: במישור ההיסטורי הריאלי אפשר שנודעה ללכיש חשיבות נוספת מזווית הראייה של סנחריב, שכן השולט בלכיש חולש על פלשת³². סנחריב חיזק את הוואסאלים שלו בפלשת על חשבונה של יהודה. הוא העדיף איפוא לקבל את כניעת חזקיהו מלהסתבך במצור ממושך על ירושלים, עיר בצורה ביותר, שהוכנה היטב לעת מצור. הוא הגיע לידי הסדר מהיר, וכל זאת כדי שיוכל, כפי שהנחנו לעיל, להיפנות לענייניו מבית, ובראשם הבעיה הבבלית המכאיבה.

היבט חדש נוסף לאחרונה בסוגיה זו מחפירות לכיש בהנהלתו של ד' אוסישקין. שם

29 יש לקרוא כאן *ir-šu-ú til-la-a-ti* 'היו (לו) לעזרה' (עיין: W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden 1965–1981, p. 1358^a), ולא *ir-šu-ú baṭ-la-a-ti* 'היו בטלים' (לקנביל [לעיל, הערה 4], עמ' 34, טור III שורה 41, והמילון האשורי של שיקאגו: *The Chicago Assyrian Dictionary* [= CAD] vol. B, p. 176^b).

30 הקטע המסומן בסוגריים רבועים כפולים מופיע רק במהדורה שעל 'גליל ראסאם' (לעיל, הערה 3), והושמט במהדורות המאוחרות יותר של האנאלים.

31 אוסישקין (לעיל, הערה 26), עמ' 69–72.

32 בזיקה לכך מעיר לי פרופ' מור, שלכיש לא היתה סתם מבצר גדול וחזק אלא היתה למעשה עיר ממלכה, עירו של המלך ומעין בירה שנייה. ללכיש ברח אמציה אביו של עוזיהו ושם נהרג – מלכים ב יד יט; היא מופיעה כעיר שנייה לאחר ירושלים במיכה א יב-יג; ואף ממדיה – שבעים ושניים דונם – וביצוריה העצומים מעידים על חשיבותה הרבה בתקופה הנידונה (אוסישקין, שם, עמ' 27).

נחשפה הסוללה האדירה ששפכו האשורים על לכיש כדי לפרוץ לתוכה³³. מהממדים העצומים של הסוללה ניתן ללמוד על מידת המאמץ שהשקיע צבא אשור בכיבוש העיר³⁴. זאת ועוד; מן המקורות האשוריים והמקראיים למדים אנו, שהצבא האשורי אף צר וכבש במלחמה עוד עשרות מבצרים ביהודה, נוסף על לכיש. לאור כל זאת קשה לשער שלאחר מאמצים אלה, ובראשם הפריצה ללכיש, נותר כוח לחיל אשור להטיל מצור של ממש על ירושלים, הגדולה והחזקה בערי יהודה. נמצא שגם מבחינה זאת ניתן לראות בכיבושה של לכיש שיא במלחמתו של סנחריב ביהודה ותחליף להכנעת ירושלים.

מצד שני, ראוי להדגיש שלו התעקש סנחריב לכבוש את ירושלים כפי שהתעקש לאחר מכן לכבוש את בבל העיר, שעלתה בהיקפה פי כמה וכמה על ירושלים – וכפי שעשה זאת אשורבנפל נכדו שצר על בבל שלוש שנים – היה אל נכון נאלץ לשהות ביהודה תקופה ממושכת או לחזור אליה בשנית ובשלישית. מכל מקום, אין להטיל ספק שאכן היה בכוחה של האימפריה האשורית בימי סנחריב לבצע משימה זו אילו ראתה בכך יעד שאין לוותר עליו. עברו כמה שנים, וסופרי סנחריב הכינו תיאור מקוצר של חמשת מסעות המלחמה הראשונים, שנועדו להיחרת על פני פרי האבן הענקיים שהוצבו במבואות שבארמון. בנוסח זה שעל גבי הפרים מסוכמים האירועים בתמציתיות רבה: שתיים-שלוש שורות לכל מסע מלחמה. אך למרות התמצות והקיצור, מובא במלואו דווקא מוטיב הבריחה של האויב, שלא נלכד: 'לולי מלך צידון ירא את מלחמתי, ברח לידננה (*Yadnana* = קיפרוס) שבלב ים ושם ביקש מפלט, אך עוד באותה שנה עצמה, במורא נשק אשור אדוני הוא מת'³⁵. והכתוב ממשיך ומספר שאתבעל הומלך תחתיו. לעומת זאת, על יהודה מופיעים שני משפטים בלבד. הראשון: 'הרסתי את ארץ יהודה, ארץ רחבה. את חזקיהו, מלכה קשה-העורף והעז (*šepšu, bēru*) לרגלי הכנעתי'³⁶. שני תארים אלה, בלשון המליצה הגבוהה, מופיעים רק עוד פעמיים בכתובות סנחריב אם כי בהקשרים אחרים, ודומה שהשימוש בתארים חריגים אלה מטרתו היתה לסתום יותר מלפרש.

ד

נסיים במה שפתחנו, ונבחן את פיתרונם של כותבי הקורות היהודים לחידת נסיעתו של סנחריב משערי ירושלים והצלתה של יהודה מחורבן גמור.

דומה שהסופר המקראי במלכים ב יט (= ישעיה לו) מכיר את דפוסי הכתיבה של מלכי

33 ראה: D. Ussishkin, 'Excavations at Tel Lachish 1978–1983: Second Preliminary Report', *Tel-Aviv*, X (1983), pp. 137–146; וכן: הנ"ל, 'לכיש בימי ממלכת יהודה – סיפור החפירות הארכיאולוגיות והחדשות', קדמוניות, טו (תשמ"ב), עמ' 42–56.

34 על היקף המאמץ ראה: 'אפעל, 'הסוללה האשורית בלכיש: הבטים צבאיים ולשוניים', ציון, מט (תשמ"ד), עמ' 333–347, ובמיוחד הערה 18, על כמויות העפר וכוח העבודה שנדרשו ועל אופיו המורכב של המבצע.

35 לקנביל (לעיל, הערה 4), שורות 17–22.

36 שם, עמ' 55 שורה 62; עמ' 64 שורה 20. המילון האשורי של שיקאגו גורס: *mitru*, תחת *bēru*. ראה: *CAD* (above, n. 28), vol. M, II, p. 140^a, וכן התרגום שם, מסופקים.

אשור. נאום הרהב של סנחריב המובא בדברי ישעיהו: 'ברב רכבי אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון ואכרת קומת ארזיו מבחר ברושיו' (ישעיה לז כד), תואם להפליא את דפוסי הניסוח האופייניים לכתובות מלכי אשור בכלל ולכתובות סנחריב בפרט³⁷. ואולם, בסיפור ענישתו של סנחריב וצבאו מתהפך המוטיב האשורי, והכובש עצמו מובס בידי אלוהיו של המורד. ביסוד הסיפור המקראי, כמו גם ביסוד התפיסה האשורית, מונח עקרון העונש, מידה כנגד מידה, בעוון אי־ציות. על פי עיקרון זה מעמיד בעל הסיפור הנבואי, בעיקר ברובד המאוחר שבו, זה כנגד זה, את הכרזתו היהירה של סנחריב לחזקיהו: 'אל ישאך אלהיך אשר אתה בטח בו לאמר: "לא תנתן ירושלם ביד מלך אשור"' (יט י = לו ח), ואת תשובתו הבוטה של הנביא היהודי: 'בוזה לך לעגה לך בתולת בת ציון, אחריך ראש הניעה בת ירושלם. את מי חרפת וגדפת ועל מי הרימות קול ותשא מרום עיניך על קדוש ישראל. ביד מלאכך חרפת אדני...' (יט כא = כג = לו כב = כד).

סנחריב יצא לדכא את יהודה שמרדה בו, אך כיוון שהרהיב עוז והתריס כנגד אלוהי ישראל נענש הוא – בהיפוך היוצרות, על פי שיטת הענישה האשורית – כוואסאל שמרד באדוניו: 'יען התרגזן אלי ושאננך עלה באוזני ושמתי חחי באפך ומתגי בשפתיך והשיבתיך בדרך אשר באת בה' (מלכים ב יט כח = ישעיה לז כט)³⁸. זאת ועוד: על אשר שלח סנחריב את מלאכיו 'לחרף אלהים חי' (יט טז = לו יז) – הושמד צבאו בידי מלאכיו של אותו אל שחרף: 'ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה שמונים וחמשה אלף, וישכימו בבקר והנה פלם פגרים מתים' (יט לה = לו). ולבסוף, כדי להשלים את מעגל הצדק האלוהי הפועל בהיסטוריה, משלם סנחריב בחייו על ה־hybris שלו: 'וישב סנחריב מלך אשור וישב בנינוה. ויהי הוא משתחוה בית נסרך אלהיו ואֶדְרַמְלֶךְ ויִשְׂרָאֶעֶר בניו הִפְּהוּ בחרב והמה נמלטו ארץ אררט...' (יט לו = לו לז = לו לח)³⁹.

בסיפור הנבואי בן המאה ה' מוצגת נסיגתו הפתאומית של סנחריב בצמוד להרצחו באשור באופן תמציתי עוד יותר: 'הנני נתן בו רוח ושמע שמועה ושב לארצו, והפלתיו בחרב בארצו' (מלכים ב יט ז = ישעיה לז ז). האמת היא, שסנחריב נרצח עשרים שנה לאחר המסע ליהודה, ואילו כאן, על דרך קירוב רחוקים הרגיל בכתיבה רטרוספקטיבית⁴⁰, הדבר מוצג כאילו התרחש מיד לאחר המסע, והוא משמש שיאו של הסיפור וסיומו.

37 ראה לאחרונה: P. Machinist, 'Assyria and its Image in the First Isaiah', *Journal of American Oriental Society*, CXIII (1983), pp. 722–723

38 ראה למשל דמות אסרחדון על גבי האסטילה משמאל (זנג'רלי), כשהוא מחזיק בידו חבל הקשור בחח הצמוד לשפתם של שני מלכים שבויים: J.B. Pritchard, *Ancient Near East in Pictures*, Princeton: 1954, No. 447

39 על רצח סנחריב ראה במיוחד: S. Parpola, 'The Murderer of Sennacherib', in: B. Alster (ed.), *Death in Mesopotamia* (Rencontre Assyriologique Internationale, 26 = *Mesopotamia*, 8), Copenhagen 1980, pp. 171–182

40 אותו מוטיב ואותה שיטה של קירוב רחוקים מוצאים אנו בסיפור הבבלי על רצח סנחריב, שמביא נבונאידי מלך בבל בכתובת מראשית מלכותו: 'הוא (סנחריב) [עלה] על בבל, הרס את מקדשיה; מחק את תוואי היסוד, חילל את הפולחנות; תפש את ידי מרדך הנאצל והביאו לאשור העיר... עשרים ואחת שנה קבע (מרדך) את מושבו באשור העיר, (עד כי) מלאו הימים והגיעה העת היעודה; שכחה חמתו של מלך

אולם, דומה שפיתרון החידה על דרך הנס לא הניח את דעתם של החקרנים בעת העתיקה, כפי שאין הוא מניח את דעתו של ההיסטוריון בן זמננו. הרודוטוס (ספר שני, 141) מספר סיפור ששמע במצרים על עכברים שאכלו את יתרי הקשתות של חיל סנחריב, המכונה בפיו 'מלך האשורים והערבים', שעה שחיל זה חנה ליד פלוסיום, בדלתא של מצרים. סיפור זה מובא גם אצל יוסיפוס (קדמוניות היהודים י, 18–19), ומעורבים בו מוטיבים מן הפולקלור היווני: אגדה על עכברים⁴¹ עם זיכרון היסטורי על פלישתה של אשור למצרים בימי אסרחדון בן סנחריב. אפשר מאוד, שהסיפור על מפלת סנחריב ובריחת חילו הגיע להרודוטוס בשעה שעבר במצרים או בפלשת. ואם כך, הרי הוא מעין פיתרון קדום של חידה שלא נמצא לה הסבר. פיתרון דומה, ברוח הרציונאליזאציה, מובא בנוסח הלאטיני של יוסיפוס (קדמוניות היהודים י, 21), וכאן נסוג סנחריב מפני מגיפה (האומנם ידעו הקדמונים שהעכברים הם המובילים את מגיפת הדבר?). מעניין הדבר, שמוטיב המגיפה נמצא כבר אצל בן סירא, כשלוש מאות שנה לפני יוסיפוס: 'וישמע בקול תפילתם ויושיעם ביד ישעיהו ויך במחנה אשור ויהומם במגיפה' (מהדורת סגל, מח, 20–21).

בין שהסבירו את נסיגת סנחריב כמעשה נס ובין שחיפשו לחידה פשר רציונאלי כלשהו, ברור היה לקדמונים – כפי שברור לנו – שבעטיו של אירוע זה, שכמעט אין לו אח ורע בתולדות היחסים שבין אשור לבין הממלכות המשוועבדות לה, ניצלה יהודה מפני גורל אחותה, ממלכת ישראל, ומי יודע מה היו פני ההיסטוריה אילו גלו בני יהודה ונטמעו באשור, כדרך שנטמעו בני 'עשרת השבטים'. בדורו של יאשיהו, ובעיקר לאחר שתש כוחה של אשור, נשכחו מעשי ההרס שהמיט מסע סנחריב, ונשכח המס הכבד שהעלה חזקיהו. בזיכרון ההיסטורי נותר העיקר: מכל ערי הבירה בקרב הממלכות שמרדו באשור, ירושלים לבדה שרדה מחורבן. אדרבה, היא זכתה לראות בירידתה של אשור ובמפלאתה. לא יפלא איפוא, שבמרוצת הדורות הופך סיפור ישועתה של ירושלים לפאראדיגמאטי, ומשמש – כשאר סיפורי ישועת הפלא המובהקים בקורות עם ישראל – מקור עידוד בעתות משבר.

האלים, אדון האדונים. הוא זכר את אסגילה ואת בבל, מקום מושב אדנותו. (ואילו) מלך סוברתו (=אשור), שבחמתו של מרדך הביא חורבן על הארץ – בנו יוצא חלציו הכהו בחרב'. S. Langdon, *Die Neu-Babylonischen Inschriften* (Vorderasiatische Bibliothek, IV), Leipzig 1912, pp. 270–272, I: 7–40

41 לעניין זה ראה את הסיכום בספרו של נילסון: M.P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion* (Handbuch der Altertumswissenschaft, V, 2/1), München 1967³, pp. 533–534. ושם ספרות. וראה גם: W. Leaf, *Strabo on the Troad*, Cambridge 1923, pp. 242, 244–245